

SCIENCE AND EDUCATION IN THE THIRD MILLENNIUM:

information technology, education, law,
psychology, social sphere, management

LUBLIN 2024

INSTITUTE OF PUBLIC ADMINISTRATION AFFAIRS

**SCIENCE AND EDUCATION
IN THE THIRD MILLENNIUM:
Information Technology, Education,
Law, Psychology, Social Sphere, Management**

international collective monograph

**Lublin, Polska
2024**

DOI 10.5281/ZENODO.11406888

UDK 001.9

H 34

Recommended for publication by INSTITUTE OF PUBLIC ADMINISTRATION AFFAIRS №1-24/05 dated 05-05-2024

Editorial committee:

JANUSZ NICZYPORUK, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor Maria Curie Skłodowska University (Lublin, Poland);

OLEG BATIUK, Doctor of Legal Sciences,, Professor, Chairman of the Board of the NGO "IESF" (Kyiv, Ukraine);

Reviewers:

OLGA BARABASH, Doctor of legal sciences, professor, Professor of the Department of General Legal Disciplines of the Law Institute of the Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine).

MARIJA CZEPIL, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor Maria Curie-Skłodowska University, (Lublin, Poland);

OLGA SOROKA, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities at Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine);

Authors: V. BARANKOVA, O. BATIUK, S. PISAREVSKYI, V. BILOTSEKIVETS, N. BOCHAROVA, O. BONDARENKO, V. BORYSOV, O. GRECHANYK, O. CHUIKOVA, K. DUBYCH, K. DANYLIUK, O. LEVOSIUK, H. DYMOVA, O. LARCHENKO, O. GERASYMENKO, S. HODLEVSKYI, L. DANYLIVSKYI, T. KACHALOVA, R. NOVHORODSKYI, S. KARPOVA, I. SHPITUN, S. KOT, S. NYKYPORETS, I. KRYVORUCHKO, D. LUKASHOV, I. NAUMEYKO, N. LUKASHOVA, O. LYNCHAK, I. MAZURKEVYCH, V. POSTOVA, L. MELNYK, O. NEPSHA, O. PAVLIUK, Vi. VASIUTA, Va. VASIUTA, Y. YAMPOL, O. HRECHANOVSKA.

SCIENCE AND EDUCATION IN THE THIRD MILLENNIUM: Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Sphere, Management. International collective monograph. Institute of Public Administration Affairs. Lublin, Polska, 2024. 607 p.

The collective monograph is the result of the generalization of the scientists' conceptual work who study current topics from such fields of knowledge as: Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Sphere, Management through the prism of the possibilities of science and education in the third millennium.

For scientists, educational staff, PhD candidates, masters of educational institutions, university facilities, stakeholders, managers and employees of management bodies at various hierarchical levels and for everyone, who is interested in current problems of Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Sphere, Management through the prism of the possibilities of science and education in the third millennium.

ISBN: 978-83-8030-560-2

© Institute of Public Administration Affairs, 2024;

© The collective of authors, 2024.

Creative Commons Attribution 4.0 International

AUTHORS:

CHAPTER 5.

Viktoriia VASIUTA

Ph.D (Technical), Associate Professor
Associate Professor of the Department of
Economics, Entrepreneurship
and Marketing, National University
«Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
Vasuta_V_B@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7469-3968>

Vasyl VASIUTA

Ph.D (Technical), Associate Professor
Associate Professor of the Department of
Computer and Information Technologies
and systems, National University
«Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
Vasuta_V_V@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6209-1129>

CHAPTER 7.

Olena CHUIKOVA

associate professor PhD,
Candidate of Philosophy
sciences, associate professor PhD of higher
education institution
Odesa National Medical University
mallena0707@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0002-5796-1112>

CHAPTER 9.

Svitlana KARPOVA

PhD (Philosophy), Candidate of Philos.
of Sciences, Associate professor of the
department of social and humanitarian
sciences Dnipro State Academy of
Physical Culture and Sports
svet.univ@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9184-2179>

Ivan SHPITUN

PhD (Philosophy), Candidate of Philos.
Sciences, Associate Professor, Head of
Department social and humanitarian
sciences, Dnipro State Academy of
Physical Culture and Sports,
kaf_du@i.ua
<https://orcid.org/0009-0009-4025-7074>

CHAPTER 6.

Volodymyr V. BILOTSERKIVETS

Doctor of Economic Sciences, Professor
Ukrainian State University of
Science and Technologies,
Department of International Economy and
SocialHumanitarian Disciplines,
crummess@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6740-4611>

CHAPTER 8.

Olena HRECHANOVSKA

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor of the Department
of Philosophy and Humanities
of Vinnytsia National TechnicalUniversity
hrechanovskae@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8342-5017>

CHAPTER 10.

Sergii KOT

PhD in Philology, Assistant professor
Vinnytsia National Technical University,
Department of Foreign Languages,
kot.sergii@vntu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0001-6579-0360>

Svitlana NYKYPORETS

senior English language lecturer
Vinnytsia National Technical University,
Department of Foreign Languages,
fotinia606@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3546-1734>

CHAPTER 6

PROBLEMS OF REPRESENTATION STRATEGIES OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE HIGH AND LATE MIDDLE AGES IN THE WORK OF WILLIAM SHAKESPEARE: MICRO AND MACRO ASPECTS

Volodymyr V. BILOTSEKIVETS

Doctor of Economic Sciences, Professor
Ukrainian State University of Science and
Technologies,

Department of International Economy and Social-
Humanitarian Disciplines,

(4, Nauki Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine)

crummess@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6740-4611>

Abstract. The study is devoted to the study of the theoretical and methodological problem of the formation of the strategy of social and economic development in the High and Late Middle Ages, the peculiarities of their reflection in the works of William Shakespeare. The ontological and epistemological foundations of the representation of socio-economic strategies at the micro- and macro- levels in the writings of the English genius are revealed. The scientific understanding of the causes, content and principles of radical socio-economic transformations in European countries in the conditions of the High and Late Middle Ages is developed. The peculiarities of their course in the coordinates of the challenge-response dyad are shown. A theoretical substantiation of the factors that caused the acceleration of innovative development was carried out. The reasons for radical changes in the socio-economic landscape, Western Europe and England assuming the role of leaders of renewal, agents of the implementation of a new paradigm of socio-economic evolution are revealed. The specifics of the formation of the mercantilist concept of protectionism of national markets in the conditions of radical transformations in the economic and social life of the High and Late Middle Ages and the Renaissance are determined. An analysis of the playwright's perception of his contemporary socio-economic realities is carried out. The peculiarities of the author's rethinking and implantation of mercantilism by the ideologist in the context of literary creativity are shown. The modes of reflection in the English dramaturgy of the colonial policy in the field of trade, the reflection of the foundations of the formation of the capitalist mode of production are disclosed. As well as a creative representation of modernization in accordance with the new socio-economic conditions of commodity-monetary relations, the development of export-import operations, the formation of a network of sedentary and itinerant traders, the specifics of their socio-economic strategies. The tools of representation in the work of W. Shakespeare of the peculiarities of the construction of the logistic network of Venetian negotiators in the context of trade between the metropolis and the colonies and the periphery are shown and analyzed.

Keywords: William Shakespeare; socio-economic development; the High and Late Middle Ages; representation; literary creativity; microeconomics and macroeconomics; mercantilism.

ПРОБЛЕМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СТРАТЕГІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ ЗРІЛОГО ТА ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ТВОРЧОСТІ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА: МІКРО- ТА МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Дослідження присвячено вивченню теоретико-методологічної проблеми формування стратегії соціально-економічного розвитку в епоху зрілого та пізнього Середньовіччя, особливостей їх відображення у творчості Вільяма Шекспіра. Розкрито онтологічні та гносеологічні засади репрезентації соціально-економічних стратегій на мікро- та макрорівнях у працях англійського мислителя. Розвинуто наукове розуміння причин, змісту та принципів радикальних соціально-економічних перетворень в європейських країнах в умовах зрілого та пізнього Середньовіччя, показано особливості їх протікання в координатах діади виклик-відгук. Теоретично обґрунтовано засадничі фактори, що викликали прискорення інноваційного розвитку, обумовили радикальні зміни у соціально-економічному ландшафті, переобрання Західною Європою та, зокрема, Англією ролі провідників оновлення, агентів реалізації нової парадигми соціально-економічної еволюції. Визначено специфіку формування в умовах кардинальних трансформацій в господарському та соціальному житті зрілого Середньовіччя та доби Ренесансу меркантилістської концепції протекціонізму національних ринків. Проведено аналіз сприйняття драматургом сучасних йому соціально-економічних реалій, показано особливості авторського переосмислення та імплантації ідеологем меркантилізму в контексті літературної творчості. Розкрито модальності відображення в англійській драматургії колоніальної політики в сфері торгівлі, віддзеркалення засад становлення капіталістичного способу виробництва, модернізації відповідно до нових соціально-економічних умов товарно-грошових відносин, розвитку експортно-імпорتنих операцій, формування мережі сидячих та блукаючих торговців, специфіку їх соціально-економічних стратегій. Показано та проаналізовано інструментарій репрезентації в творчості В. Шекспіра особливостей побудови логістичної мережі венеціанських негоціантів в контексті торгівлі між метрополією та колоніями й периферією.

Ключові слова: Вільям Шекспір; соціально-економічний розвиток; зріле та пізніє Середньовіччя; репрезентація; літературна творчість; мікроекономіка та макроекономіка; меркантилізм.

До 460-річчя Вільяма Шекспіра

Вступ. Цього року 26 квітня людство відзначає ювілейну дату – виповнюється 460 років з дня народження геніального англійця, особистості планетарного масштабу – Вільяма Шекспіра. Вільям Шекспір належить до плеяди найвидатніших діячів світової літератури, його безсмертні твори перекладені на сотні мов, багаторазово перевидавались величезними накладками. Вже протягом кількох століть п'єси Вільяма Шекспіра з успіхом ставлять на сценах провідних театрів п'яти континентів, представники широкого кола його шанувальників мають можливість прослухати численні радіопостановки та проглянути незлічені телевізійні версії його творів. Зрозуміло, що його творчість, проблематика питань, піднятих у п'єсах, визначення їх онтологічного підґрунтя, тлумачення змісту, форми подання, пошук алюзій тощо не могли залишитись поза увагою наукового середовища. Численні тези, статті, монографії, дисертації, міжнародні й локальні наукові конференції, форуми та симпозіуми присвячуються роботам цього винятково талановитого англійця. Аргументи та контраргументи, версії та контрверсії невпинного наукового дискурсу шекспірознавців (*Ackroyd P., 2006;*

Burgess A., 2002; Ward C.B., 2016; Tassini G, Sadoulet L., 2017) продовжують збагачувати наші знання про цю, начебто надзвичайно знайому кожному, та, водночас, ще й досі загадкову особистість.

Постановка проблеми. Безперечно одне, у будь-якому випадку Вільям Шекспір є однією з найвизначніших та найвидатніших постатей не тільки англійської, але й світової культури, його твори справили потужний вплив на формування та еволюцію не тільки західної (та, зокрема, англомовної) літератури й світової літератури, але й стали важливим джерелом кліометричних, економіко-історичних розвідок. Зазвичай ми сприймаємо Вільяма Шекспіра як видатного драматурга та поета, задані яким високі стандарти стали важливими детермінантами подальшого розвитку літературної традиції, визначальним орієнтиром у какофонії творчих самопошуків літератури минулого, сьогодення та, гадаємо, й майбутнього. Проте подібна абсолютизація занадто вузька, вона штучно елімінує все багатство внеску генія до скарбниці людських знань. Великий Бард славетний не тільки виключно своєю літературною творчістю, і не стільки поезією заради поезії, він є видатною фігурою на соціально-економічному поприщі, його праці пронизані гуманізмом, сконцентровані на аналізі соціально-економічної дійсності, розв'язанні проблем, що невпинно крокують з людством століттями. Саме останні аспекти піддаються дослідженню у даній роботі.

Метою проведених в межах даного дослідження наукових розвідок виступає пошук та виявлення специфіки кореляції соціально-економічного дискурсу зрілого та пізнього Середньовіччя, насамперед, в контексті Англії та Західної Європи з канонічною біографією та творчим доробком Вільяма Шекспіра, співмірності відповідних стратегій соціально-економічного розвитку, їх мікро- та макровимірів з безпосередньо життєвою позицією, господарською діяльністю та творчістю видатного мислителя.

Аналіз останніх досліджень та публікація. Зрозуміло, що значущість та вагомість зазначеної проблемної сфери обумовили інтерес до її вивчення з боку цілої низки вчених. Так, важливим теоретико-методологічним підґрунтям проведених наукових розвідок виступили ідеї та концепції, представлені в роботах цілої когорти закордонних та українських науковців, що звертали увагу на дослідження проблематики соціально-економічних трансформацій у ренесансній Європі, її літературного віддзеркалення (У. Баумоля, К. Вард, А. Гогела, Л. Зукка, Р. Кауфмана, Д. Кіш-Гудлінг, Е. МакЕван, С. Мед, М. Незлоффа, М. Оатса, Дж. Рьобля, Дж. Пармета, Дж. Тассині, С. Фішера).

Значна група дослідників сфокусувала свої зусилля на вивченні особливостей формування світогляду Вільяма Шекспіра, становлення його як особистості та літератора, відображення його соціально-економічних уявлень в поетичній і драматургічній творчості та господарської діяльності. Ґрунтовному дослідженню цього проблемного поля, зокрема, присвячені наукові праці П. Акройда, А. Аллена, А. Анкіста, К. Барбера, Е. Берджеса, Х. Блума, К. Бойса, Г. Брандеса, С. Грінблата, І.Г. Гердера, Л. Жардін, Н. Захарова, Я. Котта, Т. Лакера, В. Лукова, Дж. Паррі, Е. Столла, Н. Торкут, Р. Харпа, Ю. Черняка, І. Шайтанова, С. Шенбаума та багатьох інших дослідників.

Проте, незважаючи на істотні досягнення світової та вітчизняної науки, слід зазначити, що в межах сучасного національної економічної науки та літературознавства дослідницький пошук у царині соціально-економічної проблематики праць В. Шекспіра, холистичного сприйняття автора, його творчості та соціально-економічних умов, за яких він формувався, й досі залишається досить епізодичним та недостатнім, а його результати дискусійними.

Отже, актуальність та недостатнє вивчення проблеми репрезентації стратегій соціально-економічного розвитку, насамперед, в епоху зрілого та пізнього Середньовіччя, у творчості В. Шекспіра, її як теоретична, так й практична значущість обумовили зосередження уваги даного дослідження на її розв'язанні, обумовили формулювання його мети та визначили відповідні наукові задачі, що потребують розв'язання.

1. Теоретико-методологічні засади дослідження соціально-економічної проблематики у творах В. Шекспіра.

Як зазначає вже усталена формула шекспірознавства: «Шекспір – наш сучасник» (*Kott J., 1964; Kott J., 2011*). Проблеми, виклики, які ми вважаємо знаковими для нашого сьогодення буття, виявляються такими лише частково, ізохроні химерно вигинаються, вигадливо поєднуючи сьогодення з начебто минулим та ще ілюзорним прийдешнім. З одного боку, така інтерпретація може видатись дещо дивовижною, а, з іншого, з погляду героїв Шекспіра «наші проблеми становляться їх проблемами і ставлять їх у безвихідь, а ми отримуємо можливість побачити нашу реальність вивільненою від буденності та примарної зрозумілості» (*Шайтанов І.О., 2013*). У цьому ракурсі дослідження праць Шекспіра, занурення в світ його героїв передбачає не тільки їх транспозицію в ментальне поле іншої національної культури та включення їх в діалог зі свідомістю іншомовного читача-реципієнта, його тривалим досвідом існування в координатах інших традицій та образів, але й певну декалькізацію, сприйняття позірно зацементованих патернів як флективних, позначених надзвичайною адаптабельністю до перманентно мінливого середовища, умов та обставин. Водночас абсолютизація інтерпретаційного осучаснення його творів, сприйняття їх виключно через модернізаційну призму наражає дослідника на небезпеку хронохолізму як тотальності.

Теоретично можливий, в практичній площині такий дослідницький підхід окреслюватиме та визначатиме дрейф до непізнаваності, незрозумілості проблем, що поставали перед В. Шекспіром як особистістю, яка жила в конкретну історичну епоху та у реальних соціально-економічних умовах. Цілком конкретні топос та хронос були генеральними детермінантами обрання автором тем своїх праць, обумовлювали їх зміст, визначали розбудову патернів поведінки його героїв. Шекспір – наш сучасник, але, водночас, він і син свого часу. Розуміння Вільяма Шекспіра виключно поза історичних реалій, трактування його в дусі універсалій, примітивізація шляхом позірної транспарентності творів, перетворення рельєфних, багатогранних своїм історичним контекстом, персонажів митця на пласкі, картонні фігури позбавляють нас не тільки ігри тонів та напівтонів авторського викладу. В дослідженні ми опиняємось поза

багатства палітри мови генія, сприймаємо замість розкоші його поліфонії лише окремі поодинокі звукові одиниці, штучно й цілком необґрунтовано обмежуємо себе в процесі пізнання, відмовляючись від аналогового занурення в історично конкретизований час автора на користь його дискретних, тьмяних та безликих ерзаців. Чи може подібне дослідження претендувати на статус дійсно наукового? Маємо щодо цього цілком доречні сумніви.

Безумовно, й виключна історизація авторського тексту, сприймання його винятково скрізь фокус конкретної епохи та притаманних виключно їй соціально-економічних проблем істотно збіднює результати наукового дослідження, викривлює наше розуміння твору, провокує появу хибних уявлень та, в кращому випадку, ілюзорних інтерпретацій. Процес пізнання втрачає науковий характер, абсолютизація ретроспективного за умов об'єктивно обмеженої ментальної гнучкості наперед визначають фіаско й такого підходу. Тільки поєднання обох підходів, їх органічний синтез є передумовою синергійного сприйняття всього багатства спадщини Вільяма Шекспіра в його цілісності та невід'ємності в локальних та загальних часових і територіальних вимірах.

Соціально-економічні аспекти творчості великого поета, їх роль та значення у формуванні його літературного доробку були в центрі уваги дослідників, починаючи з самих витоків шекспірознавства. Творча спадщина таких знаних мислителів, як Н. Роу, П. Уолней, У. Додд, Е. Монтер, Е. Юнг, І. В. фон Гете, І. Г. Гердер, Л. С. Мерсьє, І. Гаманн, Г. Герстенберг, Г. Г. Гервінус, Г. Е. Лессінг, Г. Брандеса, І. Тена та інших, окреслила перші контури дослідження соціально-економічної проблематики у корпусі праць В. Шекспіра, стала фундаментом для подальших наукових економіко-літературознавчих розвідок.

Подальшого поглиблення та розвитку їх ідеї отримали у ХХ-ХХІ ст. у працях цілої плеяди дослідників: П. Акройда, А. Аллена, П. Альперса, К. Барбера, Д. Бейта, Х. Блума, К. Бойса, С. Грінблата, П. Брауна, Г. Візера, Л. Жардін, Т. Лакера, С. Оргела, Дж. Паррі, Е. Столла, Л. Ханта, Р. Харпа, що фокусували увагу на всеосяжному, фронтальному вивченні історичних, юридичних, епістолярних і т.п. координат діяльності визначного драматурга та інтерпретації його творчості в світлі методології нового історизму.

Дещо осторонь стоять міждисциплінарні розробки фахових економістів, присвячені тлумаченню ідей майстра в категоріальному полі економічної науки, взаємозбагаченню літературного та економічного дискурсу, розвитку економіки мистецтва, серед яких виділяються праці таких знаних вчених, як У. Баумоль, К. Вард, А. Гогела, Л. Зукка, Р. Кауфман, Д. Кіш-Гудлінг, Е. МакЕван, С. Мед, М. Незлофф, М. Оатс, Дж. Рьобль, Дж. Пармет, Дж. Тассині, С. Фішер та багатьох інших дослідників економічних аспектів творчості Вільяма Шекспіра.

У межах вітчизняної традиції шекспірознавства – від часів пізньої московської імперії та радянського союзу до України ХХІ ст. – важливий внесок у дослідження соціально-економічного виміру творчої спадщини англійського поета та драматурга належить науковим розвідкам М. І. Стороженка, Б. І. Баратова-Уманського, А. В. Бартошевича, Ю. Д. Левіна, В. К. Мюллера,

Л. Ф. Пінського, Н. М. Торкут Н. О. Висоцької, В. Ю. Марінеско, І. В. Прушковської та інших.

Жодне економіко-літературне дослідження не може претендувати не тільки на актуальність, системність чи цілісність, але й навіть на статус наукового за відсутності міцного фундаменту - опори на творчу дослідницьку спадщину, створену кропіткою працею кількох попередніх поколінь вчених. Зрозуміло, що подібна процедура сприйняття успадкованих здобутків має проходити в атмосфері, що не дозволяє навіть натяків на епігонство, опанування корпусом нагромадженого наукового знання апріорі повинно відбуватись на засадах здорової рефлексії, усвідомлення важливості внеску попередників, але не бездумної його репродукції.

Оцінка, одержаного в інших соціально-економічних реаліях, знання має переосмислюватись з урахуванням досвіду нових часів та нової проблематики, що вийшла на повістку дня, отримуючи при цьому іншу, змінену суспільну актуалізацію. Кооптація успадкованих теоретико-методологічних досягнень минулого у матерію досліджень сьогодення не є формальною або тривіальною операцією, вона передбачає вдумливе застосування творчого підходу, селекцію застарілого, анахронічного від живого, сучасного, відділення справжніх наукових зерен від плевелів. Саме таке сприйняття успадкованого наукового багатства забезпечить у подальшому проведення дійсно холістичного дослідження репрезентації соціально-економічної проблематики у творах великого Барда, послідовно дотримуючись принципів цілісності, вибудувати науковий ансамбль, що органічно сполучатиме минуле, поточне та майбутнє без фіксації штучних ліній делімітації.

Творчість визначного англійця опинилась у фокусі наукових інтересів цілої плеяди видатних дослідників, формувались та розвивались наукові школи, опоненти ламали списи, віртуозно застосовуючи системи аргументів та контраргументів, у запеклих дискусіях, присвячених його величезному літературному спадку. Проте так було не завжди. Англійці знов звертаються до його доробку лише наприкінці XVII ст. у своєрідних переробках Г. Перселла, Д. Драйдена та У. Давенанта п'єс «Сон в літню ніч» (1692-1693 pp.), «Тімон Афінський» (1694 p.), «Буря» (1695 p.).

Успіх постановок привертає особливу увагу до персоналії автора і на початку XVIII ст. публікується його перша біографія, що належить перу Н. Роу. Після цієї події неспішно починає розгортатись хвиля шекспірознавчих розвідок. У 1741 р. побачила світ праця П. Уолнея «Про вченість Шекспіра», у 1752 р. – твір У. Додда «Про красоти Шекспіра», а у 1769 р. – монографія Е. Монтега «Досвід про твори та геній Шекспіра». В своєму викладі дослідники доводили тезу про геніальність великого драматурга, а особливості його оповіді, відхід від лекал класицизму пояснювали англійським духом, його самотністю – фактично специфікою соціально-економічної атмосфери елизаветинської Англії, конкретними формами розгортання конфлікту між її класами.

Праця Е. Юнга «Думки Юнга про оригінальну творчість» (1759) продовжує цю традицію. Він зазначає, що «Шекспір явив себе таким, як створила його природа, й найбільш славетні з древніх не нагороджували нас таким великим

подарунком» (*Young E., 1918*). Шекспір, за його визначенням, «досконало знав» дві книги – «книгу природи й книгу людини», які «знав напам'ять і написав нам з них безмежну кількість дивних сторінок у безсмертних своїх творіннях» (*Young E., 1918*). Така тональність відгуків літературних критиків, захват від постановок, який висловлювали театрали, стали платформою розгортання подальшого шекспірознавчого дискурсу, що поступово виходить за суто англійські рамки.

Публікація творів великого Барда західноєвропейськими мовами стає новим етапом інтерпретацій, прийняття, осуду та продукування різного толку аберацій його п'єс. Гострота соціально-економічної проблематики, піднятої в його працях, її літературна та театральна ретрансляція в нові історичні реалії континентальних країн викликали певне занепокоєння у правлячих колах, бажання затінити занадто різкі, контрастні барви, вихолостити заклик до свободи та справедливості. Тож створюються адаптовані до вимог цензури версії його п'єс.

Водночас, унісоном звучать голоси захоплених шанувальників В. Шекспіра – І. В. фон Гете та І. Г. Гердера – в працях «До дня Шекспіра» (1771 р.) та «Шекспір» (1771 р.) вони сприймають його виключно в ролі великого творця (*Herder J.H., 2011*). Але не в ролі деміурга, що, посівши на Олімпі, відсторонюється від прози життя, а як такого, що ревно досліджує сутність та зміст конкретної соціально-економічної проблеми, знаходить ефективні прийоми її цілісного співвіднесення з відповідними реальними або химерними хроносом, топосом й локусом. Голоси шанувальників виявляються гучнішими, ширяться коло прибічників шекспіризації, яка тріумфально крокує в простір французької та німецької літератури XVIII-XIX століть. Л.С. Мерсьє, І. Гаманн, Г. Герстенберг, Г.Г. Гервінус, Г.Е. Лессінг осмислюють велич досягнень англійського драматурга, здійснюють спроби інтерпретації його творінь скрізь призму національного нарративу, вбачаючи в ньому геніального оспівувача північної самобутності. Відмова від пустого та сліпого наслідування античних драматургів, побудова сюжетів за іншої, актуальної історичної повістки та в координатах реальної для сучасників соціально-економічної проблематики обумовило подібне сприйняття спадщини В. Шекспіра.

Вершинами шекспірознавства XIX ст. стали трьохтомник Г. Брандеса «Вільям Шекспір» (1895-1896 pp.), «Історія англійської літератури» (1863-1865 pp.) І. Тена, які зосередились на культурно-історичному тлумаченні творчості великого англійця, присвячуючи значну частину своїх досліджень онтологічним засадам її становлення, характеристиці політичного та соціально-економічного буття елизаветинської Англії (*Brandes G., 1905; Taine I., 2020*).

Розвиток шекспірознавства у XX та XXI ст. проходить під знаменами праць П. Акройда, К. Барбера, Д. Бейта, Х. Блума, К. Бойса, С. Грінблата, А. Аллена, П. Альперса, П. Брауна, Г. Візера, Л. Жардін, Т. Лакера, С. Оргела, Л. Ханта та інших сучасних дослідників (*Ackroyd P., 2006; Allen A. L., Seidl M. R., 1995; Barber C. L., 1959; Barber C. L., 1986; Chambers E. K., 1963; Greenblatt S., 1988; Greenblatt S., 2005; Jardine L., 1996; Leggatt A., 2010; McAvan E., 2010; Miller A., 2002; Netzloff M., 2003; Parmet J. R., 2014; Parry G., Enis C., 2020; Schoenbaum S.,*

1987), що активно застосовують методологію нового історизму, проводять фронтальний пошук історичних, юридичних, епістолярних тощо документів, розглядаючи творчість геніального драматурга не як даність, а його талант як дарунок небес, але цілісно, в контексті повсякденної буденності життя.

В Україні інтерес до творчої спадщини В. Шекспіра пов'язують із дослідженнями М.І. Стороженка, що залишив своїм нащадкам-шекспірознавцям величезний корпус наукових розробок, починаючи з «Шекспірівської критики у Німеччині» (1869 р.) та продовжуючи працями «Шекспір і Белінський» (1898 р.), «Про сонети Шекспіра» (1900 р.) й завершуючи ґрунтовною працею «Досвід вивчення Шекспіра» (1902 р.) (*Стороженко Н., 1902*), заклавши тим самим фундамент наступним теоретико-методологічним та практичним пошукам.

У радянські часи послідовниками традиції шекспірознавчих наукових розвідок виступила ціла когорта плідних дослідників, зокрема: А.А. Анікст, Б.І. Баратов-Уманський, А.В. Бартошевич, Ю.Д. Левін, В.К. Мюллер, Л.Ф. Пінський та інші, які зосереджували свою увагу як на історичних аспектах літературної діяльності В. Шекспіра, особливостях його творчого шляху, становлення як особистості, драматурга та поета в умовах загострення класової боротьби в феодальній Англії, так й вивченні місця, ролі та значення великого англійця у формуванні й розвитку вітчизняної літератури, репрезентації його спадщини в творчості її класиків.

Після здобуття Україною незалежності шекспірознавчий дискурс отримав подальшої еволюції у працях цілої плеяди відомих українських вчених-філологів, відбулось становлення та продовжується динамічний розвиток національної школи шекспірознавства «Ренесансні студії» на чолі із професором, академіком Академії наук вищої школи України Н.М. Торкут (*Torkut N., Cherniak Yu., 2014; Торкут Н. М., 2015; Торкут Н. М., 2016; Торкут Н. М., 2017; Торкут Н. М., 2021*). До її складу, на нашу думку, можна віднести таких плідних дослідників, як Н.О. Висоцька, Б.О. Корнелюк, В.Ю. Марінеско, Д.А. Москвітіна, І.В. Прушковська, Т.В. Хитрова-Бранц, Ю.І. Черняк та багатьох інших (*Висоцька Н., 2009; Прушковська І., 2016; Москвітіна Д., 2017; Марінеско В., 2018; Хитрова-Бранц Т. В., 2009; Cherniak Yu., 2020; Черняк Ю., 2012; Черняк Ю.І., 2013*).

Дослідження вітчизняної школи характеризуються широким колом наукових розвідок, з особливим фокусуванням уваги на проблемах історико-літературного процесу, рецепції художньої спадщини В. Шекспіра та його кола в культурі наступних епох, літературознавчому вивченні взаємодії та взаємовпливів України та Західного світу в контексті європейського Відродження.

Незважаючи на кропітку працю вчених протягом багатьох поколінь та величезні наукові здобутки шекспірознавців, надзвичайно широку палітру їх дослідницьких інтересів та розвідок, прискіпливу увагу до найменших деталей та нюансів у біографії В. Шекспіра, великий Бард надто величний і надто багатовимірний та неосяжний, аби нам, дослідникам соціально-економічної складової в його житті й творчості, можна було розраховувати навіть у тривалій

історичній перспективі на абсолютно повне опанування усім багатством його спадщини в усіх вимірах, пластах та конотаціях.

Науковому пошуку залишається місце, особливо в ракурсі репрезентації соціально-економічної проблематики в творчості геніального драматурга (*Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., 2023*). Дослідницький апарат в економіко-літературознавчій сфері, в кліометриці та в філології, в суміжних з ними науках постійно оновлюється, модернізується та вдосконалюється, отримує більш ефективний інструментарій, розкриваючи нові можливості для цілісного, повнішого розв'язання проблем, що стоять перед шекспірознавством сьогодення, ефективного заповнення лакун невідомого.

2. Соціально-економічні перетворення на мікро та макрорівнях в умовах зрілого та пізнього Середньовіччя: причини, зміст та особливості віддзеркалення у п'єсах драматурга.

В науковому середовищі досить популярним є погляди, що засадничі основи сучасної технологічної цивілізації беруть початок у зрілому та пізньому Середньовіччі, в епоху Відродження, а «перетворення вітряка у колесо, встановлення його вертикально», геніальна модифікація, що значно збільшила потужність баштових вітряних млинів та стала передумовою стрімкого зростання продуктивності праці (*Braudel F., 1987*), є важливою віхою переходу на нову стадію економічної динаміки. Підвищення продуктивності праці, ефективності застосування робочої сили стало ітераційною детермінантою зростання обсягу випуску за фіксованих витрат, дозволило підвищити добробут та якість життя людей. Можливо, такий підхід не слід абсолютизувати, й розгляд технології вдосконалення вітряків як головної (якщо не єдиної) передумови становлення сучасної версії технологічного суспільства викликає доречний сумнів.

Втім, на початку XIV ст. як наслідок пандемії Чорної пошесті в економіці низки країн Західної Європи починаються перетворення, відбуваються зміни, пов'язані зі зростанням продуктивних сил та перебудовою структури і характеру виробництва. Втім, кардинальні трансформації охопили не все традиційне суспільство, а лише його окремі територіальні локалізації. При цьому ці локалізації не були лідерами за кількістю населення. Ні, навпаки, вони були розташовані на периферії тогочасної Ойкумени. Але саме центри розташування майбутніх осередків потужних, визначальних соціально-економічних перетворень у зазначений період мали надзвичайно істотні втрати в чисельності населення. Країни західної цивілізації - Англія, Італія, Франція - втратили під час пандемії значну частину своїх жителів.

За словами К. Ясперса, Західний світ у ці часи так глибоко занурювався в безодню свого буття, що загибель його могла здаватися неминучою (*Jaspers K., 2017*). Такі події мали б ще сильніше послабити наявний генераційний потенціал, поставивши під сумнів ймовірність подальшого висхідного соціально-економічного розвитку цивілізації Заходу. Зменшення кількості економічних суб'єктів повинно було б мати своїм наслідком подальшу периферізацію та соціально-економічне відставання постраждалих локалізацій. Але цього сумного сценарію не відбулось.

Саме кардинальне, від третини до половини в різних країнах, зменшення під час Чорної пошесті населення Західної Європи стало переламним моментом європейської історії та засадничим фактором, що викликав прискорення інноваційного розвитку, обумовив радикальні зміни у соціально-економічному ландшафті, переобрання Західною Європою та, зокрема, Англією ролі провідників оновлення, агентів реалізації нової парадигми соціально-економічної еволюції (*Білоцерківець В. В., 2013*). Тож не дивними є згадки про жахливу трагедію, що визначила нові реалії та нову повістку соціально-економічної проблематики у Західному світі й відголоски якої у 1592-1594 рр. торкнулись Вільяма Шекспіра та його сучасників, у творчості геніального драматурга.

Проте її репрезентація в творах автора має дуже специфічний характер. Складається враження, що ця тематика в тогочасній літературній традиції табуована. Жодний з героїв класика не гине від пошесті, лексика пандемії зустрічається в спадщині В. Шекспіра виключно як тло оповіді – це, наприклад, ознаки бубонної чуми, «карбункули» в «Королі Лірі» чи найбільш відомий вислів Меркуціо в «Ромео та Джульєтті»:

<i>«Help me into some house, Benvolio, Or I shall faint. A plague o' both your houses. They have made worms' meat of me. I have it, and soundly too. Your houses!» (Shakespeare W., 2013a).</i>	<i>«В якийсь будинок відведи мене, Бенволіо, бо я вже зомліваю... Чума, чума на ваші дві родини! Зробили з мене харч для робаків! Загинув я!.. Чума на вас, чума!» (Шекспір В., 1986a).</i>
---	---

Зрозуміло, що надзвичайно стрімка метаморфоза геометрії кривої виробничих можливостей, перехід від тривало стабільних її форм до форм нових, що були неочікувано та нерівномірно деформованими за численними вимірами, мали призвести до появи значних дисбалансів. Такі дисбаланси з'явилися, розрив між потребами та рівнем розвитку продуктивних сил за одними напрямками став ще більш явним, а за іншими, навпаки, дещо згладився, оскільки скорочення кількості виробників за різними видами діяльності мало далеко не пропорційний характер.

Схожу ситуацію можна було спостерігати й стосовно динаміки кількості споживачів товарної продукції. Зрозуміло, що такі диспропорції завжди сприймалися як даність. Згладжування могли розглядатись лише як потенція, а не орієнтир. Проте під час світової пандемії та постпандемічний період такі розриви отримали атрибутів екстремальності.

Надзвичайний рівень дисбалансів між потребами та виробничими можливостями виводив на повістку як невідкладне завдання пошук засобів, інструментів, технологій, що були б здатні компенсувати такі розриви, зробити їх менш кричущими. Відчайдушний ресурсний голод, відсутність надлишку робочої сили, неможливість залучення нових позасистемних робітників робив вже звичний для традиційного суспільства екстенсивний шлях розв'язання цієї проблеми абсолютно неприйнятним. Негативний демографічний виклик директивно диктував необхідність пошуку радикально нових, відсутніх в

навному арсеналі, методів, що мали б забезпечити подальший соціально-економічний розвиток.

Пошуки було успішно завершено. Підвищення продуктивності праці, як результат впровадження та розповсюдження мануфактурного виробництва, значне послаблення позицій цехового виробництва, витіснення його в окремих галузях на другий план економічного життя стало ефективним відгуком на виклик пандемії. Каталізатором інноваційного процесу, переходу до нових соціально-економічних реалій в умовах зрілого Середньовіччя стала саме демографічна криза. Раптовість браку виробників, майже блискавичний катастрофічний перехід від стану гомеостазу до нового стану з кардинально відмінними параметрами, спровокували відчайдушну спробу швидко розв'язати неочікувану болючу проблему і така спроба, як не дивно, завершилась успішно, транспортувавши середньовічне суспільство на нову щабель соціально-економічного розвитку.

Як результат, в аграрній сфері широкого вжитку отримують більш ефективні, сучасні знаряддя праці – зокрема, починають застосовуватись залізний плуг, борона із залізними зубцями тощо. Дерев'яна соха відходить у минуле. Нова (повторна) колонізація пусток, вільних земель обумовлює швидкий розвиток нових галузей рільництва. Фронтальні зміни охоплюють ремісництво - покращуються й знаряддя праці, й засоби обробки промислових продуктів. Науково-технічний прогрес наповнює вітрила соціально-економічного розвитку. Невпинно відбувається процес диференціації та виділення нових видів ремесел, зокрема, від ковальських цехів сепаруються збройні, цвяхові, ножові, слюсарні ремесла. Для вдосконалення знарядь праці головне значення набуває покращення плавлення та обробки металу (*Білоцерківець В. В., Волошенюк В. В., Завгородня О. О., Тарасевич В. М., Петруня Ю. Є., 2016*).

Соціально-економічні реалії набувають нового, цілком незвичного змісту. Постпандемічні часи позначені зростанням кількості плавильних печей та появою інноваційних на той період доменних печей. Різке скорочення у XIV ст. кількості робітників стало передумовою широкого вжитку нових технологічних прийомів, засобів праці, перших машин – починають знов використовуватись водяні колеса, аби забезпечити роботу міхів для дуття, та потужні молоти для роздрібнення металеві руди, завдяки винаходу з'являється створюється висока доменна піч, що надає можливість реалізації безперервного процесу плавлення металеві руди.

З'являються волокові та прокатні стани, починають використовувати токарні верстати, вдосконалюється шліфувальне обладнання. Поширення в Англії набувають ткацькі верстати у текстильному виробництві. В часи Вільяма Шекспіра виробники переходять до застосування стрічкових горизонтальних верстатів та самопряток. Винахід та активне використання у виробничій діяльності нових знарядь праці, вдосконалення, підвищення ефективності виробничої техніки стало запорукою стрімкого розвитку суспільного поділу праці, виокремленню нових видів виробництва у самостійні галузі національного господарства.

Як наслідок, невинне вдосконалення продуктивних сил у промисловості та у сільському господарстві, підвищення рівня спеціалізації, поглиблення поділу праці між ремісниками у містах та селянами у аграрній сфері стали умовою

відходу в минуле натурального господарства. Відбувалось становлення, а в окремих регіонах посилення, ринкових зв'язків між окремими громадами, селами, містами, регіонами країни, що супроводжувалось формуванням місцевих ринків.

Подальше поживалення товарно-грошових відносин між різними регіонами країни, занепад феодального господарювання, послаблення тезавраційної функції грошей стає запорукою створення національного ринку. Всі ці процеси знаходять неспростовний відбиток на біографії великого поета, визначають формування його як особистості та оспівувача героїчного минулого та сучасного.

Після окупації Мехмедом II Фатіхом у 1453 році Константинополя та захопленням османами левантійського узбережжя традиційні морські артерії, що забезпечували торговельне сполучення Європи та Сходу, були раптово перервані. Постійні заколоти та запеклі війни між численними Чингізидами - претендентами на трон у Золотій Орді робили надто небезпечними і перевезення товарів північними торговельними магістралями. Послаблення позицій європейських неогоціантів після втрати в жорсткій генуезько-венеціанській боротьбі факторій у Константинополі та продовження запеклих змагань з османами за утримання торгових форпостів у Східному Середземномор'ї – Родосу (до 1522 р.) та Кіпру (до 1645 р.) - досить показово окреслено у п'єсі Вільяма Шекспіра «Отелло, венеціанський мавр», наприклад, у дії I, сцені III:

*«The Turkish preparation makes for Rhodes,
So was I bid report here to the state
By Signior Angelo.*

...
*When we consider
The importancy of Cyprus to the Turk,
And let ourselves again but understand
That as it more concerns the Turk than
Rhodes,
So may he with more facile question bear it,
For that it stands not in such warlike brace,
But altogether lacks the abilities
That Rhodes is dress'd in. If we make
thought of this,
We must not think the Turk is so unskillful
To leave that latest which concerns him first,
Neglecting an attempt of ease and gain,
To wake and wage a danger profitless»
(Shakespeare W., 2013b).*

*«Турецький флот уже пливе на Родос.
Сенаторам про це подати звістку
Мені синьйор Анджело наказав.*

...
*Коли самі зміркуємо гаразд,
Яку вагу для турків має Кіпр,
То зрозуміємо, що Родос їх
Цікавить значно менш, бо взяти Кіпр
Багато легше їм. Немає там
Великих і міцних фортець, а також
Немає засобів до оборони,
Яких тепер на Родосі чимало.
Подумаймо про це — і ми збагнем,
Що не такі вже недотепні турки,
Щоб, зовсім залишивши головне
І знехтувавши заміри легкі,
Наважитись на інші — небезпечні
І геть не вигідні»
(Шекспір В., 1986б).*

Європейські неогоціанти змушені були шукати нові шляхи до країн Сходу. Великі географічні відкриття наприкінці XV ст. визначили кардинальні зміни у торгівельній логістиці, знаменували перехід від суходільних та морських шляхів сполучення до зосередження зусиль над контролем шляхів через Атлантичний, а згодом й Тихий океани. Не дивно, що на ці зміни звертає увагу й Вільям Шекспір. Нові часи знаменують нові центри торгівлі. Вже не Константинополь,

Олександрія чи Кафа стають фокусами інтересів південноєвропейських купців. Торгівля переростає регіональні рамки та поступово набуває світового характеру. Такі метаморфози знаходять об'єктивне віддзеркалення у «Венеціанському купці» - торговельні операції Антоніо, за твердженням Шейлока, охоплюють майже всю земну кулю – від Тріполі (сучасна Лівія) до Індії та Північної Америки:

«Ho! no, no, no, no: - my meaning, in saying he is a good man, is to have you understand me, that he is sufficient; yet his means are in supposition: he hath an argosy bound to Tripolis, another to the Indies; I understand, moreover, upon the Rialto, he hath a third at Mexico, a fourth for England, and other ventures he hath, squandered abroad» (Shakespeare W., 2013c).

«Е, ні, ні, ні, ні! Розумієте, коли я кажу, що він "гідна людина", то я маю на увазі, що він має чим заплатити. Проте весь капітал його— в надіях. Один з його кораблів пливе до Тріполі, другий — до Індії; а ще довідався я на Ріальто, що третій корабель його простує до Мексики, четвертий — до Англії, і решту суден теж розкидано по всіх світах» (Шекспір В., 1986в).

Слід зазначити, що Вільям Шекспір чітко відобразив особливості побудови логістичної мережі венеціанських негоціантів. Торговці не здійснювали подорож зі своїми товарами у далекі краї – замість цього від їхнього імені та за їх вказівкою в інших країнах та містах діяли їх представники. На венеціанців покладался лише завдання забезпечити координацію торговельних операцій, визначити саму ідеологію роботи власної компанії, її стратегічні пріоритети, а не приймати рішення на низовому рівні. Венеціанські купці та їх представники у інших країнах заключали між собою відповідну угоду, за якою агентові належав певний відсоток від коштів, отриманих від реалізації товарів.

Місцеві представники добре розумілись на специфіці локальних ринків, знали особливості поточного соціально-економічного ландшафту, могли прогнозувати майбутні метаморфози у ньому та мали можливість більш результативно розв'язувати проблеми, що час від часу виникали з місцевими фіскальними органами та адміністраціями. Тож вони й отримували певну свободу у діях у локальному розрізі, проте венеціанські купці конкретизували пріоритетні товари, їх специфікацію тощо. Забезпечити ефективну координацію діяльності агентів та контроль над ними представлялось надзвичайно складною справою, вимоги щодо купівлі/продажу, інформація щодо змін на локальних ринках, політичних пертурбаціях агенти могли отримати з суттєвим запізненням або взагалі не отримати. Тож купці були змушені надсилати листи своїм представникам та отримувати їх від останніх, задіючи численні альтернативні маршрути, аби підвищити ймовірність надходження цих послань (*Tassini G., Sadoulet L., 2017*). Затримка послання могла призвести до банкрутства або, навпаки, захистити від нього.

Поява нових ринків, з величезною кількістю покупців, споживчі потреби яких не були задоволені, обумовила карколомне зростання попиту на товари європейських виробників та розвиток океанічної торгівлі. Проте домінуючі на національних ринках ремісники, об'єднані у цехи з жорсткою регламентацією та

скуті у своїх діях суровими статутами, наперед визначеними квотами, обмеженнями щодо часу роботи, кількості підмайстрів та учнів тощо не могли його у повній мірі задовольнити. В цьому контексті можемо згадати про штрафи, накладені у 1570 та 1571 роках на батька Вільяма Шекспіра за порушення подібних обмежень (*Ackroyd P., 2006*).

Розв'язати протиріччя між потребами нових закордонних ринків та зростаючих (в умовах збагачення «заповзятливих людей») національних ринків, з одного боку, та усталеним традиційним виробництвом в межах цехової організації, з іншого, не представлялось за можливе. Вийти з прокрустового ложа гільдій та цехів можна було тільки революційним шляхом через перехід від дрібнотоварного до великого, заснованого на широкому застосуванні найманої праці, «капіталістичного» виробництва. Накопичені під час, так званого, «первісного нагромадження капіталу» гроші стали ресурсною базою формування масового виробництва, що вже було здатне задовольнити новий і в кількісному, і в якісному вимірах рівень потреб як англійських споживачів, так й нових покупців на новоутворених ринках.

В Англії процес первісного нагромадження капіталу протікав особливо яскраво й бурхливо. Сучасником й безпосереднім спостерігачем цих подій був Вільям Шекспір (*Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., 2022*).

З одного боку, «заповзятливі люди» в іпостасі авантюристів та каперів або під личиною великих неогоціантів здійснювали прямий грабунок іноземних колоній та прихований вже заморських володінь англійської корони через дискримінаційну колоніальну торгівлю, работоргівлю та систему протекціонізму. З іншого, торговці та лихварі збагачувались через систему державних позик, надання позик вітчизняним боржникам, а власники великих маєтків зганяли в рамках політики «огороджування» сільське населення з їх земельних наділів, захоплювали землі сільських громад, утворюючи на них пасовиська для овець. Величезна кількість людей в Англії втратила засоби виробництва, опинилась на межі голодної смерті та вимушено поповнила армію безробітних, що блукали теренам Англії в пошуках роботи, будь-яких засобів виживання, шляхів виходу зі злиднів..

Надзвичайно суворе «робоче законодавство» королеви Єлизавети, сучасниці великого митця, примушувало колишніх селян за безцінок продавати свою робочу силу, погоджуючись працювати за наймом на мануфактурах, що швидко почали зростати на Британських островах. В Англії склались специфічні, надзвичайно привабливі для швидкого економічного зростання та соціальних перетворень умови. І саме за таких соціально-економічних реалій пізнього Середньовіччя працював й творив Вільям Шекспір, до таких викликів він мав пристосовуватись, й саме вони знайшли своє віддзеркалення в його літературній спадщині.

3. Соціально-економічні стратегії меркантилізму та їх репрезентація в творчості Вільяма Шекспіра.

Не викликає сумніву, що означені пласти соціально-економічної проблематики Англії XVI-XVII століть, виклики політичного, духовного, навіть епідеміологічного змісту, що постали перед суспільством у цю добу, становлять величезний масив онтологічного підґрунтя творчого надбання великого

англійця. Не можна бути суб'єктом реального світу і залишатись індивідуальним до процесів, що у ньому відбуваються, бути безпристрасним спостерігачем подій, що жодним чином не впливає на систему, частиною якої він є. Такий підхід, безумовно, знаходиться поза простором наукового дослідження.

Водночас соціально-економічні проблеми пізнього Середньовіччя, їх кричуща відмінність від умов зрілого й, тим більше, раннього Середньовіччя вплинули й на розвиток теоретичних інтерпретацій змін, що стались. Масштабні соціальні, економічні, політичні метаморфози мали знайти своє тлумачення, розуміння чому і як відбулись ці перетворення. Чи слід сприймати їх з осторогою, чи праві у своїх апокаліптичних пророцтвах чергові хіліасти? Чи, навпаки, такі зміни дарують шанс побудувати більш справедливе, заможне, рівноправне суспільство?

Гносеологічним віддзеркаленням цих реалій стало вчення меркантилізму (від італійського «mercante» – торгівля, купець), якому не вдалось розбудувати стрункий ансамбль взаємно несуперечливих теоретичних конструкцій, але судилось панувати у свідомості сучасників майже три сторіччя. Фактично меркантилізм представляє собою, в одному вимірі, комплекс адитивно пов'язаних теоретичних побудов окремих авторів, що не доходили згоди між собою щодо низки принципів питань. В іншому вимірі, він представляє собою набір рекомендацій до практичної діяльності. Його засновники англієць Вільям Стаффорд (1554–1612 рр.) та італійці Гаспаро Скаруффі (1519-1584 рр.) й Бернардо Даванзатті (1529-1606 рр.) виступили проти поширених серед інтелектуального істеблішменту Середньовіччя надто натуралістичних ідей Аристотеля та наважились запропонувати вважати багатством все, що може бути перетворене на гроші, визначивши, що основною сферою створення грошей є торгівля.

Тож, з одного боку, меркантилізм представляє собою специфічний тип економічної політики абсолютистських монархій, що має на меті збагачення націй, забезпечення форсованого первісного нагромадження капіталу, а з іншого, являє собою вчення, що зосереджується на пошуку залежностей, тенденцій у сфері грошового обігу, визначає причини, фактори та наслідки реалізації політики збагачення.

Меркантилізм як економічна політика отримав значне поширення в більшості західноєвропейських держав протягом XVI-XIX століть, його рекомендації активно застосовувались хоч і з певним запізненням в межах сучасної України (*Білоцерківець В. В., Волошенюк В. В., Завгородня О. О., Тарасевич В. М., Петруня Ю. Є., 2016*). Історично на першому етапі він мав виключно монетарний характер, а багатством вважались винятково золоті та срібні монети. Держава має докладати усіх зусиль до залучення до країни дорогоцінних металів – чим більше золота та срібла в країні, тим вона є багатшою.

Так, в Англії встановлювалась заборона іноземним купцям вивозити за межі країни дохід, який вони отримали від продажу своїх товарів в Англії. Отриманий дохід в обов'язковому порядку мав бути спрямований на придбання товарів англійських виробників, щодо вивозу яких обмежень не встановлювалось. Тож, дорогоцінних металів в Англії мало ставати все більше,

а інших країнах, навпаки, завдяки проведенню подібної політики менше. Характерною стала поява нової посади спеціального таємного наглядача за діяльністю іноземних купців.

Аналогічні суворі вимоги (аж до покарання смертним вироком) щодо заборони вивозу вивіз з країни золота і срібла встановлювались в Іспанії, Франції, інших країнах Західної Європи. Купці, які вивозили товари з країни, зобов'язувались повернути їх вартість у золотому чи срібному еквіваленті. Активно застосовувались дискримінаційні заходи щодо іноземних купців на національних ринках – іноземні торговці мали право тільки на продаж своєї продукції у порту місцевим купцям. Останні мали ексклюзивні права на реалізацію іноземної продукції на національних ринках. Незважаючи на свою сумнівність, така меркантилістська політика виявилась на першому етапі доволі ефективною та дозволила забезпечити нагромадження дорогоцінних металів у абсолютистських монархіях пізнього Середньовіччя.

Ранньому меркантилізму на теоретичному рівні властива концепція активного грошового балансу, відповідно до якої золоті та срібні гроші представляють собою єдине багатство, яке слід залучати із інших країн та якомога менше витратити. Тож слід застосовувати майже суто адміністративні, заборонні методи.

Найбільш потужний вплив на свідомість своїх сучасників, їх розуміння змісту потрібної протекціоністської економічної політики в Англії справив Вільям Стаффорд. У своїй праці «Критичний переказ деяких скарг наших співвітчизників» («A Compendious Or Briefe Examination of Certayne Ordinary Complaints of Diuers of Our Countrymen in These Our Dayes») у віршованій формі у вигляді бесіди архетипичних персонажів - лицаря, торговця, фермера, ремісника та доктора богослов'я – Вільям Стаффорд здійснив аналіз проблем, що склались на той час у зовнішній торгівлі країни (*Stafford W., 1876*). Доречі, така специфічна форма представлення тексту та авторський підпис під працею – W.S. – мала наслідком тривале сприйняття науковою спільнотою цього твору як створеного Вільямом Шекспіром.

За його викладом можна дійти висновку, що іноземні купці вивозять англійське золото та срібло, отримане за свої товари, внаслідок декількох причин. Зокрема, англійські монети мають більшу купівельну спроможність за кордоном. Водночас англійці віддають перевагу споживанню імпортованих предметів розкоші, виготовлених в інших країнах, насамперед Франції, замість того, щоб споживати аналогічну продукцію вітчизняного виробництва. З Англії вивозиться сировина (вовна), яка в переробленому вигляді (мережена тканина) імпортується до Англії, де реалізується вже за набагато вищою ціною. Наслідком таких подій стає поширення інфляційних процесів, реальне зубожіння англійських споживачів та виробників, погіршення умов господарської діяльності останніх.

Утримання від ввезення товарів розкоші, заходи щодо заборони придбання іноземних товарів, сприяння розвитку вітчизняного виробництва, слідування правилу «свій до свого по своє» сприятимуть зростанню багатства Англії, її економічної потужності а значить й добробуту її населення.

На зламі століть, а особливо на початку XVII ст. провідні держави Західної Європи розпочали застосовувати більш гнучку та виважену економічну політику – мануфактурний меркантилізм.

На думку теоретиків та практиків мануфактурного меркантилізму –Томаса Мена (1571-1641 рр.), Антуана де Монкретьєн (1575-1621 рр.), Жана Батиста Кольбера (1619-1683 рр.) більш економічно ефективним засобом акумулювання в національній державі золотих та срібних грошей є сприяння зростанню виробництва експортних товарів та, завдяки підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції, забезпечення сталого перевищення обсягів експорту над обсягами імпорту. Для ідеологів, що обстоювали інтереси купців і фабрикантів епохи меркантилізму, було характерне розуміння необхідності забезпечення форсованого розвитку капіталу, навіть шляхом застосування примусових методів для реалізації транзиту від феодалізму до капіталізму.

Діяльність видатного реформатора та інтенданта фінансів французького короля Людовіка XIV Жана Батиста Кольбера (кольбертизм) є яскравим прикладом такої виваженої державницької політики. Наполегливе сприяння розвитку промислової мануфактури, чуйне відношення до підприємців, винахідників та креативного класу є запорукою сталого соціально-економічного розвитку, зростання добробуту нації.

На теоретичному рівні ідеї пізнього меркантилізму віддзеркалює концепція активного торговельного балансу. Відповідно до неї джерелом збагачення нації виступає не банальне слідування примітивній тезавраційній настанові, а цілеспрямоване сприяння розвитку зовнішньоекономічної діяльності, державне стимулювання експорту продукції вітчизняних мануфактур.

Тож не викликає подиву, що й Вільям Шекспір додався до критики абсолютизації монетаристської концепції, звеличення грошового багатства як самоцілі, що знайшло яскраве відображення в його трагедії «Тимон Афінський» (тільки слово «money» він раз у раз повторює 20 разів). Драматург віртуозно показує, що для навколишніх Тимон має значення лише як втілення надзвичайного багатства. Вони улесливі до героя, лицемірно вклоняються йому (*Shakespeare W., 2013d*), співають хвалебні оди в сподіванні на отримання від того зиску:

*«If I want gold, steal but a beggar's dog
And give it Timon, why, the dog coins gold.
If I would sell my horse and buy twenty more
Better than he, why, give my horse to Timon,
Ask nothing, give it him, it foals me straight,
And able horses. No porter at his gate,
But rather one that smiles and still invites
All that pass by»* (*Shakespeare W., 2013d*).

*«Як треба грошей, вкрадь собаку в старця
Й віддай Тимонові — й почне собака
Монети карбувати. А як схочеш
За одного коня дістати двадцять,
Тимонові віддай його й нічого
В заміну не проси — і від коня
Приплід багатий матимеш. У нього
І воротар не стереже ворота,
А з усміхом запрошує до двору
Всіх перехожих»
(Шекспір В., 1986г).*

Драматург віртуозно художньо-літературними засобами репрезентує базове мотто економічного світогляду на побутовому рівні – всі бажають стати другом лише заможній людині, людині, яка здатна стати джерелом зиску для інших. Проте в новому статусі бідний, збанкрутілий Тімон для подібних друзів втрачає сенс, спілкування з ним не сприятиме їх збагаченню, отриманню можливостей щодо привласнення додаткових благ, збільшення загальної корисності. Такою є доля героя, якщо мірилом цінності дружби, звичайних людських відносин, соціального та громадського життя в економічному світі завжди виступають лише гроші:

*«As we do turn our backs
From our companion, thrown into his grave,
So his familiars to his buried fortunes
Slink all away; leave their false vows with him,
Like empty purses pick'd; and his poor self,
A dedicated beggar to the air,
With his disease of all-shunn'd poverty,
Walks, like contempt, alone»
(Shakespeare W., 2013d).*

*«Як ми лишаєм
Товариша на кладовищі, так
І від похованих багатств Тімона
Розбіглись приятелі, залишивши
йому запевнення свої фальшиві,
Мов гаманці без грошей. А сердега
З убогістю своєю наодинці,
Якої всі бояться, мов прокази,
Зневажений, блукає сам»
(Шекспір В., 1986г).*

Для Тімона гроші мають інше значення – інструментальне. Це засіб трансформації навколишнього, створення нового кращого світу. Творцю, справжній «прометеївській людині» гроші не слугують самоціллю, вони надають можливість для формування іншої реальності, розв'язання наболілих соціально-економічних проблем. Концепція монетарного балансу, звеличення політики безпосереднього акумулювання грошей в країні можливо є ефективною у короткостроковому періоді, але її ефективність у стратегічному розрізі викликає сумніви. В. Шекспір це витончено демонструє наприкінці трагедії, коли економічна та політична короткозорість афінян призвела їх до поразки й вони благають милості – «Щади Афіни - Свою колиску і свою рідню, Яка загине від твого шаленства» (Шекспір В., 1986г).

В свою чергу, концепція активного торговельного балансу була в загальних рисах запропонована нащадком старовинної родини негоціантів, англійським купцем Томасом Меном (1571 – 1641 рр.). Окрім нього важливий внесок у розвиток ідей пізнього меркантилізму належить відомим теоретикам та практикам економічної політики Джону Локку (1632-1704 рр.) та Антуану де Монкретьєну (1575-1621 рр.), ідеї яких справили значний вплив на розробку та реалізацію конкретних заходів монетарної політики та політики регулювання зовнішньоекономічної діяльності не тільки у сучасній ним Франції, але й в багатьох інших країнах та залишались актуальними цілу епоху вже після завершення активної наукової та громадської діяльності цими видатними мислителями.

Свою кар'єру Томас Мен розпочинав як купець у торговельній компанії, спеціалізуючись у своїй професійній діяльності на ринках Італії та Східного Середземномор'я. Незважаючи на поступове згасання левантійської торгівлі, її

другорядності в умовах відкриття океанічних шляхів, вона й надалі відіграла важливу роль у експортно-імпортних відносинах європейських країн. В своєму головному творі «Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або баланс нашої зовнішньої торгівлі як регулятор нашого багатства» (1628 р.) він розглядає рух потоків товарів у зовнішній торгівлі. Проведений аналіз дозволяє автору зробити обґрунтований висновок, що зовнішня торгівля може виступати джерелом багатства лише за однієї умови. Тільки, якщо грошовий виторг у золоті та сріблі від експорту проданих товарів буде перевищувати суму грошей, витрачену на імпорт товарів із-за меж держави, зовнішня торгівля буде збагачувати націю.

Завдання виконання даної умови має покладатись на державу. Саме англійська держава повинна створити комфортні умови для продукування якомога більшого обсягу вітчизняних товарів. Фактично, на думку автора, держава має виступити важливим гравцем на ринку, координатором експортно-імпортних процесів.

Зокрема, вона може сприяти розвитку національної економіки через запровадження відповідних законодавчих механізмів щодо зниження вартості транспортування вітчизняних товарів та здороженню транспортування іноземних, створювати штучні логістичні бар'єри на шляху їх руху. На державу має покладатись також завдання розробки та запровадження комплексу заходів щодо підтримки розвитку вітчизняного ремісництва та мануфактурного виробництва.

Запропонована протекціоністська політика має бути сфокусована на встановленні мита на імпорт та забезпеченні безмитного експорту, вона має бути позбавлена фіскальної орієнтації. Колоніальна політика має виходити з примату заборони колоніям проводити самостійну торгівлю з іншими країнами, експортно-імпортні операції мають бути виключною прерогативою метрополії. Не слід боятись вивозити гроші: «Зростання ввозу товарів за допомогою готівкових грошей в кінці кінців після вивозу товарів знову за кордон, перетворюється у ввіз набагато більшої кількості грошей, ніж та, що була в свій час вивезена» (Білоцерківець В. В., Волошенюк В. В., Завгородня О. О., Тарасевич В. М., Петруня Ю. Є., 2016).

Як бачимо, саме такі меркантилістські ідеї були близькі й окремим персонажам-негоціантам, майстерно репрезентованих у творах його сучасника Вільяма Шекспіра, саме подібні економічні стратегії вони реалізують на практиці. Так, зокрема, свої оборудки за кордоном саме за готівку здійснюють головні герої «Венеціанського купця» або збирається їх проводити 2-й купець із Сіракуз у «Комедії помилок»:

*«Nor now I had not, but that I am bound
To Persia, and want guilders for my
voyage;» (Shakespeare W., 2013e).*   *«Цього я не робив би і тепер,
Але до Персії я мушу їхати
І потребу грошей»
(Шекспір В., 1986д).*

Плоть від плоті англійського суспільства Єлизаветинської доби, пильний спостерігач за людським життям, уважний фіксатор та талановитий інтерпретатор соціально-економічними проблем його сьогодення, великий

драматург не міг залишатись осторонь інтелектуальних пошуків своїх співвітчизників, їх наукових розвідок майбутнього, засад розбудови більш заможної, економічно розвиненої країни.

Висновки. Вільям Шекспір, ювілейну дату з дня народження якого в 2024 році відзначають як англійські шанувальники його творчості, так й все людство, був не тільки геніальним літератором, поетом, драматургом та постановником, але монументальною особистістю, що справила та продовжує правити колосальний вплив на розвиток культури, соціального та економічного життя в планетарних масштабах. Видатний англієць був та залишається нашим сучасником, а ідеї сформульовані ним у його безсмертних творах й надалі надихають кожного та кожну з нас на вдосконалення соціально-економічного буття, закликають до слідування гуманістичним настановам у суспільному та господарському житті.

Століття, що минули з часів появи на світ та активної творчої діяльності мислителя, наклали певний відбиток на навколишнє, що оточує нас, змінили матеріальний бік економічної діяльності, але зміна декорацій на сцені, не змінила саму людину з її звичками, цілями, методами їх досягнення. Людина Середньовіччя та сучасна людина опиняється перед тими самими глибинними викликами, що змінили лише свої зовнішні обриси, задраповані вже іншими покривами, але за суттю залишились сталими. Ілюзія прогресу, фундаментальних зрушень тане при зануренні у химерний світ минулого, артистично зображений пензлем великого Майстра. Скрізь мерехтливі мазки нового, недбало та хаотично накинутого часом, виразно проступають конструкти сталого та незмінного.

Ті самі прагнення до кращого та заможного життя, багатства, любові, пошани та самореалізації в суспільному та індивідуальному вимірах спостерігаємо як у дійових осіб творів Вільяма Шекспіра, так й нашому сьогоденні. Репрезентація соціально-економічних стратегій, яким слідували сучасники видатного драматурга, дозволяє без сумнівів стверджувати, що базові постулати мікроекономічної теорії залишаються чинними в широкому хронологічному та топологічному вимірах.

Проте сучасність визначає необхідність їх реалізації за дещо інших макроекономічних координат, формування стратегій в умовах, можливо, сутнісно тяглої системи соціально-економічних відносин, але вже за іншого аранжування, що стає важливими детермінантами їх трансформації, необхідності наближення до лекал сьогодення, забезпечення їх відповідності вимогам останніх.

Ідеологія меркантилізму, репрезентована в певній мірі у світоглядних матрицях персонажів творів великого митця, знаходить своє віддзеркалення у глобальному світі в усьому багатстві глокалізації, регіоналізму та протекціонізму. Так й прагнення до вільного руху товарів, капіталів та міграції, вишукано закарбовані в працях В. Шекспіра – від «Венеціанського купця», «Отелло, венеціанського мавра» чи «Двох шляхетних веронців» до «Тімона Афінського», отримують належну актуалізацію в соціально-економічній теорії та практиці сьогодення.

References:

- Ackroyd P. (2006) Shakespeare: The Biography. London : Vintage Books, 546 p., 2006.
- Burgess A. (2002) Shakespeare. Boston : Da Capo Press, 2002. 256 p., 2002.
- Ward C. B. (2016) The Value of Commerce in The Merchant of Venice, 2016. URL: http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/1278 (дата звернення: 11.02.2024).
- Tassini G., Sadoulet L. (2017) Lessons from the Merchants of Venice, Knowledge. 2017. June 28. URL: <http://surl.li/tgovf> (дата звернення: 02.03.2024).
- Kott J. (1964) Garden City NY : Doubleday and Company, Inc. Garden City NY, 239 p., 1964.
- Kott J. Jan Kott – droga do Szekspira, 2011. URL: <http://surl.li/tnios> (дата звернення: 11.02.2024).
- Шайтанов И.О. (2013) Шекспир, 474 с., 2013
- Young E. (1918) Edward Young's Conjectures on Original Composition. Manchester : At the University Press, 64 p., 1918. URL: <http://surl.li/tgovq> (дата звернення: 11.04.2024).
- Herder J. H. (2011) Shakespeare. Princeton, 128 p., 2011.
- Brandes G. (1905) William Shakespeare: A Critical Study. London : William Heinemann, 1905. URL: <https://www.gutenberg.org/files/50724/50724-h/50724-h.htm> (дата звернення: 11.04.2024).
- Taine I. (2020) History of English Literature. New York : The Colonial Press, 2020. URL: <https://www.gutenberg.org/files/61308/61308-h/61308-h.htm> (дата звернення: 10.04.2024).
- Allen A.L., Seidl M.R. (1995) Cross-Cultural Commerce in Shakespeare's The Merchant of Venice. *American University International Law Review*. Vol. 10. no. 2. pp. 837-859, 1995. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/235402235.pdf> (дата звернення: 23.12.2023).
- Barber C.L. (1986) Wealth's Communion and an Intruder / *William Shakespeare's The Merchant of Venice* / Ed. Harold Bloom. New York, pp. 37-61, 1986.
- Barber C.L. (1959) Shakespeare's Festive Comedy Shakespeare's Festive Comedy A Study of Dramatic Form and Its Relation to Social Custom. Princeton, 265 p., 1959.
- Chambers E. K. (1963) William Shakespeare. A study of facts and problems. Oxford, 1963. Vol. 1. 551 p.
- Greenblatt S. (2005) Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare. Chicago, 2005. 332 p.
- Greenblatt S. (1988) Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England. Berkeley, 1988. 205 p.
- Jardine L. (1996) Reading Shakespeare Historically. Hove, 1996. 207 p.
- Leggatt A. (2010) The Merchant of Venice: A Modern Perspective / *The Merchant of Venice* / Ed. B. A. Mowat, P. Werstine, New York, 2010.
- McAvan E. (2010) Economies of Sacrifice in The Merchant of Venice: God, the Gift and Shakespeare. *The Bible and Critical Theory*. Vol. 6 (1). pp. 2.1–2.11, 2010
- Miller A. (2002) 'Words before blows': Civil and military in Julius Caesar. *Sydney Studys in English*. Vol. 28. pp. 123-134, 2002.
- Netzloff M. (2003) The Lead Casket: Capital, Mercantilism, and The Merchant of Venice / *Money and the Age of Shakespeare: Essays in New Economic Criticism. Early Modern Cultural Studies* / Ed. L. Woodbridge, New York, pp. 159-176, 2003
- Parmet J. R. (2014) Shylock's Demon And The Ideology of Capitalism, 2014. URL: https://scholar.colorado.edu/concern/graduate_thesis_or_dissertations/6969z1117 (дата звернення: 14.01.2021).
- Parry G., Enis C. (2020) Shakespeare Before Shakespeare: Stratford-upon-Avon, Warwickshire, and the Elizabethan State. Oxford, 240 p., 2020 URL: <https://books.google.com.ua/books?id=7771DwAAQBAJ&pg> (дата звернення: 12.04.2024).
- Schoenbaum S. (1987) William Shakespeare: A Compact Documentary Life. Oxford, 384 p., 1987.
- Стороженко Н. (1902) Опыты изучения Шекспира, 208 с., 1902 URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003708867#?page=1> (дата звернення: 12.04.2024).
- Торкут Н. (2016) Вільям Шекспір: факти, домисли, містифікації, 2016. URL: <http://surl.li/tnirs> (дата звернення: 12.04.2024).
- Торкут Н. (2021) «Звихнувся час...», або чи допоможе нам Шекспір не заснути під час Армагеддону: філософські роздуми стосовно тематики сучасних шекспірівських

- конференцій. *Ренесансні студії*. № 33-34. С. 165-187, 2021. URL: <http://rs-journal.kpu.zp.ua/archive/33-34-2021/11.pdf/> (дата звернення: 12.04.2024).
- Torkut N., Cherniak Yu. (2014) Ukrainian Hamlet and «hamletizing» Ukraine: «Will you play upon this pipe?». *Ренесансні студії*. № 22. С. 98-115, 2014.
- Торкут Н. (2015) Гамлетизм: українська версія (пролегомени до дискусії). *Ренесансні студії*. № 23-24. С. 147-180, 2015.
- Торкут Н.М. (2017) Шекспірознавчий дискурс ХХ століття: специфіка і тенденції. Український шекспірівський портал. 2017. URL: <http://surl.li/tnisd> (дата звернення: 24.11.2023).
- Висоцька Н. (2009) «Тріумф повсякденності». Стівен Грінблатт як біограф Вільяма Шекспіра. *Ренесансні студії*. № 12-13. С. 250-267, 2009.
- Прушковська І. (2016) Турецький шекспірівський дискурс. *Ренесансні студії*. № 25-26. С. 63-73, 2016.
- Москвітін Д. (2017) «Він геніальний незбагнено...»: В. Шекспір у рецепції Р.В. Емерсона. *Ренесансні студії*. № 27-28. С. 50-61, 2017.
- Марінеско В. (2018) Особливості літературно-критичної та біографічної «іконізації» образу Великого Барда у просторі шекспірівського дискурсу XVII–XIX ст. *Ренесансні студії*. № 29-30. С. 50-69, 2018.
- Хитрова-Бранц Т.В. (2009) Шекспірівський дискурс в німецькій літературі преромантизму та романтизму: генезис, механізми структурування, провідні конституенти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Дніпропетровськ, 18 с., 2009.
- Cherniak Yu. I. (2020) Key topoi of the Ukrainian Shakespearean discourse of the late 19th – mid 20th Century. "...A sea-change into something rich and strange: Shakespeare Studies in Contemporary Ukraine". Lviv-Torun: Liha-Pres, pp. 61–82, 2020. URL: <http://surl.li/tnism> (дата звернення: 24.11.2023). DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-199-5/61-82>
- Черняк Ю. (2012) Національні модифікації романтичного топосу геніальності Вільяма Шекспіра. *Ренесансні студії*. № 18–19. С. 195-213, 2012.
- Черняк Ю.І. (2013) Гамлетівська інтертекстуальність у поемі В. Стуса «Ця п'єса почалася вже давно». *Ренесансні студії*. № 20-21. С. 199-210, 2013.
- Білоцерківець В. В., Завгородня О. О. (2023) Економіко-кліометричні виміри інноваційної діяльності Вільяма Шекспіра в пізньоелизаветинську добу: від диверсифікації до синергії інвестицій. *Інвестиції: практика і досвід*. №10. С. 14-19, 2023. URL: <http://surl.li/tniuh> (дата звернення: 14.03.2024). DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.10.14>
- Braudel F. (1987) *Sozialgeschichte des 15. - 18. Jahrhunderts; Teil: Der Alltag*. München : Kindler, 670 s., 1987.
- Jaspers K. (2017) *Gesamtausgabe. I. Werke. Band 10. Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Herausg. von K. Salamun. Schwabe Verlag, 332 s., 2017. URL: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglitData/pdfOrig/kjg1_10.pdf (дата звернення: 14.03.2024). DOI: <https://doi.org/10.24894/978-3-7965-4059-2>
- Білоцерківець В.В. (2013) Нова економіка: зміст та еволюція. Дніпропетровськ : Січ, 366 с., 2013.
- Shakespeare W. (2013a) *Romeo and Juliet / The Complete Illustrated Works of William Shakespeare*. London, pp. 701-728, 2013.
- Шекспір В. (1986а) Ромео і Джульєтта: пер. з англ. Стешенко / *Твори в шести томах* / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, Т. 2. С. 311-413, 1986.
- Білоцерківець В.В., Волошенюк В.В., Завгородня О.О., Тарасевич В.М., Петруня Ю.Є. та ін. (2016) *Історія економічних вчень* / за ред. В.М. Тарасевича, Ю.Є. Петруні. Київ, 376 с., 2016.
- Shakespeare W. (2013b) *Othello, the Moor of Venice / The Complete Illustrated Works of William Shakespeare*. London, pp. 863-893, 2013.
- Шекспір В. (1986б) Отелло, венеціанський мавр / *Твори в шести томах* / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, Т. 5. С. 119–234, 1986.

- Shakespeare W. (2013c) *The Merchant of Venice / The Complete Illustrated Works of William Shakespeare*. London, pp. 190-213, 2013.
- Шекспір В. (1986в) Венеціанський купець / *Твори в шести томах* / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, Т. 2. С. 477–570, 611-618, 1986.
- Білоцерківець В. В., Завгородня О. О. (2022) Історико-економічні та соціально-економічні координати формування Вільяма Шекспіра як особистості, підприємця та інноватора в епоху перехідного суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. № 9-10. С. 11–15, 2022. DOI: [10.32702/2306-6814.2022.9-10.11](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.9-10.11)
- Stafford W. (1876) *Compendious: or briefe examination of certayne ordinary complaints of diuers of our countrymen in these our dayes*. London, 114 p., 1876. URL: <https://archive.org/details/williamstaffords00furnuoft/page/n7/mode/2up> (дата звернення: 24.03.2024).
- Shakespeare W. (2013d) *Timon of Athens / The Complete Illustrated Works of William Shakespeare*. London, pp. 729-751, 2013.
- Шекспір В. (1986г) Тімон Афінівський / *Твори в шести томах* / За ред. П.А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, Т. 6. С. 5-87, 724-729, 1986.
- Shakespeare W. (2013e) *Comedy of Errors / The Complete Illustrated Works of William Shakespeare*. London, pp. 102-119, 2013.
- Шекспір В. (1986д) Комедія помилок / *Твори в шести томах* / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, Т. 2. С. 5-66, 1986.

CONTENTS

CHAPTER 1. GOVERNANCE OF EDUCATION MANAGER'S INFORMATION CULTURE DEVELOPMENT.....	8
CHAPTER 2. INTEGRATED MONITORING AND FORECASTING SYSTEMS FOR CONTINUOUS PRODUCTION.....	63
CHAPTER 3. THEORETICAL BASES OF FORMING STUDENTS' RESEARCH COMPETENCE IN SCIENCE LESSONS.....	85
CHAPTER 4. POSSIBILITY OF ADDRESSING THE LACK OF COMPOSITE ELECTROMECHANICAL SYSTEM OPTIMIZATION	109
CHAPTER 5. HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION IN UKRAINE.....	135
CHAPTER 6. PROBLEMS OF REPRESENTATION STRATEGIES OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE HIGH AND LATE MIDDLE AGES IN THE WORK OF WILLIAM SHAKESPEARE: MICRO AND MACRO ASPECTS.....	160
CHAPTER 7. INTERACTIVE TEACHING METHODS AS A COMPONENT OF POLYLOGICAL DISCOURSE.....	183
CHAPTER 8. MODERN LEARNING TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF SOFT SKILLS DEVELOPMENT OF FUTURE SPECIALISTS OF TECHNICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION.....	202
CHAPTER 9. PHYSICAL CULTURE AND SPORT IN THE CONTEXT OF MODERN PRACTICES (SOCIOCULTURAL DISCOURSE AND COMPETENCY-BASED APPROACH).....	224
CHAPTER 10. UTILIZATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ENHANCING ENGLISH LANGUAGE PROFICIENCY IN TERTIARY EDUCATION.....	250
CHAPTER 11. POLYMER COMPOSITE USING NATURAL ZEOLITE.....	275
CHAPTER 12. MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING GEOGRAPHY IN SECONDARY SCHOOLS.....	297
CHAPTER 13. ENSURING THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL COMPETENCIES OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	322
CHAPTER 14. THE CONCEPT AND ESSENCE OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE.....	342
CHAPTER 15. FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF NOTARIAL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS SUBJECTS.....	369

**SCIENCE AND EDUCATION
IN THE THIRD MILLENNIUM:
Information Technology, Education,
Law, Psychology, Social Sphere, Management**

international collective monograph

**SCIENCE AND EDUCATION IN THE THIRD MILLENNIUM:
Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Sphere,
Management.** International collective monograph. Institute of Public Administration
Affairs. Lublin, Polska, 2024. 607 p.

The collective monograph is the result of the generalization of the scientists' conceptual work who study current topics from such fields of knowledge as: Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Sphere, Management through the prism of the possibilities of science and education in the third millennium.

For scientists, educational staff, PhD candidates, masters of educational institutions, university facilities, stakeholders, managers and employees of management bodies at various hierarchical levels and for everyone, who is interested in current problems of Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Sphere, Management through the prism of the possibilities of science and education in the third millennium.

ISBN: 978-83-8030-560-2
UDK 001.9

Creative Commons Attribution 4.0 International

